

ügy tetszik, politikaellenes. Bárminő politikai elhelyezkedésünkben nélkülözhetetlennek fogjuk tartani a németiséggel való szellemi érintkezést, éppúgy, mint a többi nyugatiakkal. Elannyira, hogy ha „exportképesége” valóban csökkenne valamelyiknek, magunknak kellene érte menni. S hogy hozzánk való viszonylatában a német kultúrára nézve ma ez a helyzet, azt még a következő megállapítások világítsák meg.

Tőlünk német anyanyelvű testvéreink nagy részét is elszakították. E ténynek most csak azt az egy következményét vonjuk számításba, hogy bennük természetes közvetítőinket veszítettük el a német kultúra felé és felől. Nagyrészt magunkra, a magyar anyanyelvűekre háramlik most már az ő korábbi hivatásuk ellátása. Ha ezt nem tesszük meg, akkor az egész multra nézve azt az ítéletet mondtuk ki magunk felől, hogy csak „helyeztetésünk”, a dolgoknak akaratunktól független gravitációja vezette hozzánk ezer éven át a német szellemi hatások folyamait, a Dunával együtt. Ez pedig ab ovo nem volna igaz. Szent Istvántól Kazinczyig, Kazinczytól mai, legelőbbre haladott tudományos törekvéseinkig a tények százai bizonyítják a választás tudatos szabadságát. Elég az hozzá, hogy az idegen nyelvek közül ma a németnek a tanítása került nálunk a multhoz képest komoly válságba. S ezen segíteni kell minden lehető módon. A legtermészetesebb pedig az, hogy nagy számmal kell magyar ifjakat „német szóra” kiküldeni oda, ahová ma is lehet: Németországba. A német hatások forgalmazásában a mai helyzetből kifolyólag jelentékeny, sőt bizonyos tekintetben üdvös változás várható, ha köteleességünket megértjük és teljesítjük. Ami eddig a francia, olasz és angol területekre nézve állt fenn: a magyar anyanyelvűek közvetlen érintkezése velük: be fog állni újra (újra, mert régebben így volt) a némettel szemben is, hasznunkra kétségtelenül. Az a műveltség, melyet ily módon szerzünk, nem marad — mint eddig igen sokszor — a magyarrá vált közvetítők lelki sajátja, hanem a magyar anyanyelvűeké lesz, oly komoly mértékben, mint minden tulajdonunk, melyet dolgozva és gondolkozva mi magunk szereztünk.

Az export-vitával szemben ez a mi import-álláspontunk. S ha az export politikai törekvésekkel jár együtt, mi műveltségünket ezután

sem engedjük politikai eszközzé alá-sülyeszteni. Erre köteleznek hagyományaink, erre nemzeti akaratunk, erre — egyszerűen — műveltségünk, melyet komolyan veszünk.

thj.

Tisza István boldog évei. Irta: *Schmidt Henrik.* A „*Studium*” kiadása. Meleg érzéssel, jeles tollal megírt, érdekes könyv. Kár, hogy a címet nem szerencsésen választotta meg a szerző, aki — ez munkájából kétségtelen — eszes, művelt, tanult férfi, éles megfigyelő, jó ítélőtehetséggel megáldott tanár és elmondhatja magáról Arany Jánossal, hogy ezzel a munkájával „igazán tartozott”. A szerzőnek valóban kötelessége volt mindazok számára, akik Tisza Istvánnak nagy egyéniségével foglalkoznak, vagy a jelenkor történetét megírni fogják, „emlékeiből és feljegyzéseiből” közölni mindazt, amit Tisza István életének néhány évéről *közvetlen tapasztalásból* megtudott.

Schmidt 1901 júliusában lett Tisza István fiának nevelője. Ettől fogva 6 évet állandóan az ifjabb Tisza mellett, akkori tanulmányainak helyén, részben külföldön töltött; a tanulmányi szünetekben pedig hónapokon keresztül lakott Tisza István házában és ekkor naponként az ő közvetlen közelében élt. Kiemeli, hogy csak „saját tapasztalataiból” merít és a valóságon „semmit sem változtat”. Ez egészen bizonyos is.

Azokban, amiket megír, néha néha nem mond újat, de viszont megír sok eddig közzé nem tett intimítást is. Érdekes formába önti mindazt, amit Tisza István szüleiéről, méltó tisztelettel említett nejeiről, a „kegyelmes asszonyról”, a rokonokról és az akkori környezetéről megfigyelt. Eleven képet ad kellemes geszti nyaralásokról, kirándulásokról a rokonokhoz és Tisza István nyári munkarendjéről. Megkísérli feltüntetni Tisza tevékenységének és küzdelmeinek képét, sőt emberi főbb jellemvonásait is.

De miért címezi *így* a könyvét? Lélekbuvárak és történelemből-cselők tanulmányára méltó kérdés, vajjon a nagy magyarok boldogságra vannak-e teremtvé? Évszázadok óta a nagy magyaroknak egész sorára vagy éveken át, vagy életük vége felé szörnyű lelki gyötrődések várnak. Gondoljunk csak II. Rákóczi Ferenc, Zrínyi Miklós (a költő), Kossuth Lajos, a költők közül Köl-

csey, Vörösmarty, Petőfi (mikor a „Szörnyű idő“-t kellett megírnia), Arany János életére s mindenféle lett a legnagyobbra. Széchenyi évtizedeken át küzd, hogy felébressze nemzetét dermedtségéből és mikor megindult a bámulatos haladás, ki hallgat ő reá a 40-es évek második felében, vagy életének utolsó évtizedében? Pedig a Történelmi Társulat érdeméből közzétett nagyérdékű döblingi hagyatékából látjuk: ekkor is micsoda gyöttrődéssel küzdött és a gyógyintézetben is mint dolgozott nemzetéért.

Tisza Istvánnak gyermek- és ifjúkorában bizonyára voltak „boldog éveai“. De *azokban* az esztendőekben, *amelyekről ez a könyv szól*, Tisza elmúlt 40 éves; a szülői házból és politikai pályáján szerzett ismeretek, valamint történelmi és diplomáciai tanulmányai alapján *teljesen* ismeri a hazájára váró *veszedelmeket* és tapasztalja, hogy nemzete *nem* hallgat reá. Tudja, hogy a nagy és böles, de aggastyán király oldalán ott áll a később tragikus véget ért trónörökös, akinek Magyarországra vonatkozó terveit azóta bizalmasai (első sorban Czernin: *Im Weltkriege* c. m. főleg 54., 62., 64., stb. l.) teljesen leleplezték. Csak az agg király halálára várnak azok, akik Magyarországot beolvasztani akarják egy federalista monarchiába. Tisza az országban is küzd a parlamenti anarchia és a féktelen obstrukció ellen. *Nem* értettük meg. A nemzetnek nagy része „hordja a köveket“, de nem azért, hogy emléket emeljen neki, hanem hogy követ dobhasson ő reá. Bizonyára kevésbe veszi a gúnynak és gyűlölségnek feléje ömlő áradatát, de nemcsak későbbi beszédeiből és leveleiből tudjuk, mennyire *gyöttrődik* nemzete *jövőjén*.

Jellemének nagyságát és akaraterejét példázza, hogy panasz *nélkül* áll félre, mikor a nemzet nagy többsége ellene fordul. Természetes az is; hogy a kemény államférfi, de gyengédszívű családfő kedves *családi körben*, különösen gyermekek közt, vagy fiának derék nevelője előtt nem beszél aggodalmairól. Ez még nem jelenti, hogy boldog.

Ugyanez időben vesztette el atyját. Sokat megmagyaráz a néma hallgatás, amellyel „ősz és téli esteken *órák hosszát szóltalanul ül*“ (Schmidt m. 107. l.) egy képpel szemben. A kép egy agg férfit ábrázolt, akiről Tisza ugyanekkor (1903-ban) írt és összes munkáinak most meg-

jelenő I. kötetében (697. l.) közlendő naplójegyzeteiben nála szokatlan elálgulással így emlékezik meg: „imádott, jó atyám“.

Hazáját *így* szerető és nemzetéért *így* aggódó magyar államférfinak ezek *nem* „boldog éveai“.

Iparkodom tömörebbre fogni többi megjegyzéseimet.

Kár, hogy a gazdag anyag feldolgozásában aránytalanságok vannak. A szerző hosszabban szól a hétköznap beosztásáról (36–44. l.), az agarszatról (49–51. l.), a gazdálkodás részleteiről (66–70. l.), vagy egyes politikai észleleteiről (93–101. l.), mint a Tisza István egyéniségét közvetlenül érintő némely lényeges kérdésről.

A munka sorrendje is kifogásolható. Korábban szól Tiszának a debreceni egyetem felállítására érdekében kifejtett tevékenységéről, ami az 1911–12. évekre esik, mint az 1905. évi eseményekről stb.

Egészen elrejtve, egy geszti vasárnap leírásában, 11 sorban (47. l.) érinti Tisza Istvánnak *lelki életét*. Ebben pedig Tisza elérte a *legmagasabb mértéket*. A szerző szerint „az emberi élet és sors *kifürkészhetetlen* rejtélyei, ... a felsőbb hatalmak és erők... *érthetetlen* útjainak szemlélete az ő világos értelmét is *misztikus* sejtésekkel borította el“. Az én megfigyelésem szerint és Tisza István számtalan nyilatkozatából kivehetőleg ez tévedés. A miszticizmus távol áll Tiszától. Ő *erősen hívő* keresztény lélek volt, aki lelki alázattal borult le Isten előtt, követte Jézus vallását, mint „a szeretet és a szegény ember“ hitét és bízott abban, hogy nemzetének sorsát nem a vak esetleg, hanem a böles Gondviselés intézi.

A szerzőnek kitünő tollával szeretném *összefoglalva* olvasni mindazt, amit Tisza és családja Geszten és környékén a szegényebb néposztályok érdekében, ma így mondjuk: „a szociálpolitikai munkásság terén“ végeztek. A szerző kedvesen ír le egyet-mást, pl. azt, miként készül a geszti kastélyban az összes bérescsaládok részére a gyermek-kelengye. De aki ismeri Tisza István nézeteit és *tetteit*, tudja; szakadatlanul mennyi más is történt az elhagyottak és a szűkölködők érdekében.

Természetes, hogy Tisza István nagy egyéniségéről a tragikus vég óta sokat írtak. Olvastunk kitünő tanulmányokat és jellemrajzokat (Berzeviczy Albert, Herczeg F.); hallot-

tunk alkalmi és emlékbeszédeket. Néha egyes emléksorok is (pl. amiket Ravasz László a büntett után közzétett), felérnek egész tanulmány-nal. Minden ilyen újabb visszaemlékezés *kiegészíti* az óriási anyagot. A részletekből alakul így ki Tisza István életének képe egész nagyszerűségében.

Ez a könyv is közöl adatokat az élet- és jellemrajzhoz.

Akik szerettük és becsültük Tisza Istvánt, e kis könyvet olvasva, habár megüült fájdalommal, ismét órákat tölthetünk az ő körében. És ezért a szerzőnek őszintén hálásak vagyunk.

Balogh Jenő.

Herczeg Ferenc: *A fogyó hold.* A regény meséje a XVI. század második felébe viszi az olvasót, a másfél évtizeddel Szigetvár eleste utáni esztendőbe, mikor a hatalmas Szolimán halálával az oszmán hódítás alig észrevehetően bár, de mégis már alábbszállott. Béke volt; ez annyit jelentett, hogy az ágyú nem szólt, de a végeken innen is, túl is portyázó csapatok ki-kicsaptak a másik területre zsákmányért és rabért. Különösen a rabfogdosás vált kedvelt foglalkozássá, mert az értük járó sarc bőséges jövedelmi forrás volt, továbbá eszköz a túl lévő rabok kiváltására. A vázsonyi Molnár Pál, kit a hagyomány Kínizsi Pál vérenek tartott, Lippay Farkasnak, a koppányi bégnek rabja volt. A bég, a kor szokása szerint, kezeség fejében és hitre hazabocsájtja Palit, kéregesse össze a 3000 forintnyi sarcot atyjafiaitól, mert a török úrnak ritkán volt elég-séges pénze. Pali utitársául szegődik Idrisz hodzsa, akit a magyar területen Jeromos testvérenek tiszteltek s aki nem más volt, mint Bertóthy Gábor, a család utolsó fisarja. Gábornak sok volt az esze, de kevés a lelke; a vitézi élet nem tetszett neki s ezért a százszorta veszedelmesebb, kalandos kalauz-életre adta magát, szolgálván a maga módja szerint magyart és törököt egyaránt. Mostanában Gábornak nagy oka volt Palihoz szegődni. A végek vizsgálatára Stambulból küldött janicsár-aga ugyanis kéretlen hírmondásért ötvenet veretett a hodzsa talpára, mire ez Jézus nevére megesküdött, hogy ezt visszaveri a főágán. Mint harmadfélszáz évvel később Ludas Matyit, őt is a bosszú fűtötte. Kapóra jön Pali sarckereső útja; elviszi őt családi várába, egymásba szereteti hűgával, násznagynak megszerzi Ná-

dasy Ferencet, Sárvár urát, kit a törökök fekete bégnek híttak s kinél akkor épp Balassa Bálint is időzött. Gábor, azaz hogy Idrisz hodzsa, a két rettegett törökverő nevével lépze csalja a janicsár-agát; ez rajtaüt a lakodalmas népen, de kelepecébe kerül és elfogják. A török nagyúr sarca most elég nemcsak Pali, hanem még egynehány magyar vitéz vált-ságára is. Így lesz Palinak szabadsága, családi boldogsága, nagy urasága. Gábor azonban rajtavesztett; mert bosszuját megállta ugyan, de a esetepatében maga a janicsár-aga megölte.

Ez az adomás történetke gerince Herczeg Ferenc kis regényének. A háttérben azonban kitárul a török hódoltság képe, nemcsak tárgyi részleteivel, hanem, ami az elbeszélést mélyebbé teszi, a kor személyeinek érzés- és gondolatvilágával, erkölcsi felfogásával. Herczeg szereti személyeiben egy kornak ellentétes lelki világait egymással számbaállítani. A *Pogányokban* az ősi magyar lelkiséget az új, idegen, keresztény világgal; az *Élet kapujában* a fennmaradásért küzdő, egy magasabb légkörbe vágyó, nyers magyarságot a renaissance-nak műélvezetben elfinomult göggyével; *Bizáncban* az eszményi rajongásban elvakult hősiséget az erkölcsi rothadás aljasságával. Ez a világgék, mely kevés, de élesen rajzolt személyben, egyszerű és szerte nem ágazó cselekvényben sűrűdik össze, teszi Herczeg Ferenc elbeszéléseit regényekké, ez adja meg az ő műfajának: a *kis regénynek*, jellegzetes bélyegét. A *Fogyó holdban* nemcsak a magyarság és a törökség áll szemben egymással, hanem a magyar földön meglepedett, hódítóból magyar úrrá váló törökség s a Mahomed régi, nyers muzulmánja. A koppányi bég, kinek magyar asszony a felesége, már nem olyan, mint a janicsár-aga, aki felháborodik a szultán magyarországi helytartóinak puha nemtörődömségén és megalkuvásán. Lippay bég véglegesnek hiszi a hódoltságot; Pecevi soha sem lesz többé Pécs városává és Székesfejérvár örökre megmarad Ústolna-Belgrádnak. Pedig ismeri a végeket szilaj magyar bajnokait, a fekete Nádasdy Ferencet, a kegyetlen Batthányi Boldizsárt, az ecetes gyomrú Zrínyi Györgyöt, a híres vererekő Balassa Bálintot; de szerinte az emberséges bánásmód jobban biztosítja a félhold uralmát, mint a rettegtetés és a kegyetlenség. A jani-